

Tomasz Babnis

Uniwersytet Jagielloński
tomasz.babnis@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0001-5869-0145>

Crassorum umbrae Pamięć o Marku Licyniuszu Krassusie w *Farsalii* Lukana

Abstrakt: Triumwir Marek Licyniusz Krassus nie należy z pewnością do najważniejszych bohaterów *Farsalii* Lukana. To jednak on jest pierwszą w utworze postacią wymienioną z nazwiska, a kilkanaście wzmianek na temat jego i jego syna Publiusza (szczególnie wiele jest ich w ks. VIII poematu) tworzy dość spójny obraz, którego najważniejszym punktem jest wyprawa partyjska Krassusa i jego śmierć w bitwie pod Carrhae w 53 roku p.n.e. Z tego powodu Krassus staje się symbolem wojny zewnętrznej przeciwstawionej w poemacie — stanowczo przez Lukana krytykowanej — wojnie domowej. Jednocześnie jednak poeta odwołuje się do politycznej koncepcji zemsty za śmierć Krassusa wypracowanej u schyłku Republiki i często wykorzystywanej także w poezji augustowskiej. Odniesienia do poległego triumwira rzucają światło na inne postacie *Farsalii*, takie jak Pompejusz, Lentulus czy Kornelia. Dzięki temu Krassus, choć nie jest postacią autonomiczną, odgrywa pewną rolę w strukturze eposu Lukana.

Słowa kluczowe: Marek Licyniusz Krassus, Lukan, *Farsalia*, epika łacińska

Farsalia Marka Anneusza Lukana to dzieło o wyjątkowym w literaturze łacińskiej statusie. Jest to epos historyczny, w którym autor świadomie zrezygnował z wypracowanego przez wcześniejszych poetów, a najpełniej zrealizowanego w *Eneidzie* Wergiliusza, modelu epiki¹. Jednym z przejawów tego celowego odstępstwa jest brak w utworze głównego bohatera. Za Frederickiem Ahlem dzieło Lukana określić można mianem „kalejdoskopu postaci”². Zwykle najwięcej uwagi poświęca się

¹ Nie należy jednak czynić z Lukana „radikalnego ikonoklasty” zwalczającego tradycję epicką. Na temat stosunku autora *Farsalii* do tradycji epickiej, zwłaszcza do *Eneidy*, zob. F. AHL: *Lucan. An Introduction*. Ithaca—London 1976, s. 62—81; M. VON ALBRECHT: *A History of Roman Literature. From Livius Andronicus to Boethius*. Vol. 2. Leiden—New York—Köln 1997, s. 919—920.

² F. AHL: *Lucan...*, s. 150. Zob. też H.C. NUTTING: *The Hero of the “Pharsalia”*. „The American Journal of Philology” 1932, 53, 1, s. 41—52.

trzem z nich: Cezarowi, Pompejuszowi oraz Katonowi. Są to bohaterowie, którzy mają największy wpływ na akcję utworu, niemniej w rozbudowanym świecie przedstawionym w *Farsalii* swoje istotne miejsce ma też trzeci z triumwirów — najbogatszy Rzymianin owych czasów, dwukrotny konsul (w latach 70 i 55 p.n.e.), poległy w 53 roku p.n.e. w bitwie pod Carrhae Marek Licyniusz Krassus (oraz jego syn Publiusz)³. Osobie Krassusa w *Farsalii* poświęciła w 1979 roku krótki artykuł Hanna Szelest⁴, natomiast w późniejszych latach trudno w badaniach filologicznych natrafić na ślad zainteresowania tym tematem. Zamierzając w pewnym stopniu wypełnić tę lukę i jednocześnie uszczegółowić nieco wnioski polskiej uczonej, chciałbym poddać analizie obecność postaci triumwira w dziele Lukana⁵.

Jest rzeczą znamioną, że choć Krassus nie może być w żadnym wypadku zaliczony do głównych bohaterów eposu, to właśnie on jest pierwszą postacią, którą — krótko po *prooemium* utworu — Lukan wymienia z nazwiska:

*Quis furor, o cives, quae tanta licentia ferri?
Gentibus invis Latium praebere cruorem
Cumque superba foret Babylon spolianda tropaeis
Ausoniis umbraque erraret Crassus inulta
Bella geri placuit nullos habitura triumphos?*⁶

(ks. I, w. 8—12)

Pytania retoryczne stawiane przez poetę współobywatelom są wyraźną krytyką wojny domowej traktowanej przez Rzymian jako najwyższy przejaw *nefas*. Bratobójczy konflikt zostaje przeciwstawiony pozytywnie postrzeganej wojnie zewnętrznej z Partami. Postać Krassusa dodatkowo podkreśla ogrom zła, jakim jest wojna domowa: to Babilon (czytaj: Partia) powinien stać się celem rzymskiego ataku, skoro śmierć triumwira pozostaje niepomyszczona. Lukan odwołuje się do koncepcji

³ Fakt kilkakrotnego operowania przez poetę liczbą mnogą *Crassi* wskazuje oczywiście na wspólne wspomnienie Marka Krassusa i jego syna Publiusza. Choć można by się spodziewać, że syn triumwira przywoływany będzie głównie w związku ze swoją żoną Kornelią (w okresie wojny domowej żoną Pompejusza), to użycie liczby mnogiej zdarza się także przy ogólnych wzmiankach na temat Carrhae. Wprawdzie niektóre wystąpienia, zwłaszcza pojawiające się na początku wersów formy *Crassorum*, da się dobrze uzasadnić *metri causa*, ale nie dotyczy to wszystkich odnośnych miejsc. Warto też przywołać tezę E. Rawson, która sugerowała, że to młody Publiusz był w istocie *spiritus movens* wyprawy i że właśnie ten fakt był przyczyną użycia liczby mnogiej *Crassi* w przekazach źródłowych, zob. E. RAWSON: *Crassorum funera*. „Latomus” 1982, 41, 3, s. 540—549.

⁴ H. SZELEST: *Crassus in Lucans "Pharsalia"*. „Eos” 1979, 67, s. 111—116.

⁵ Na temat *Farsalii* Lukana zob. F. AHL: *Lucan...*; W.R. JOHNSON: *Momentary Monsters. Lucan and His Heroes*. Ithaca—New York—London 1987; M. VON ALBRECHT: *A History of Roman Literature...*, s. 913—932; *Brill's Companion to Lucan*. Ed. P. Asso. Leiden—Boston 2011.

⁶ Cytaty z dzieła Lukana pochodzą z wydania: M.A. LUCANUS: *De bello civili libri X*. Ed. D.R. SHACKLETON-BAILEY. Berolini et Novi Eboraci 2009.

zemsty za śmierć Krassusa. Hasło to pojawiało się w drugiej połowie I wieku p.n.e. w propagandzie rzymskiej (pierwszy sięgnął po nie Cezar) jako wezwanie do zbrojnej rozprawy z Partami, ostatecznie niezrealizowanej. Przywołanie niepomśczonej śmierci Krassusa jako swego rodzaju symbolu wojny domowej było zabiegiem wykorzystywanym nieraz także przez poetów łacińskich⁷. Postać zabitego triumwira zostaje przez Lukana nazwana cieniem (*umbra*, ks. I, w. 11), w dalszych księgach jeszcze dwukrotnie poeta używa tego wyrazu w takim kontekście, co przywodzi na myśl dwie kwestie. Po pierwsze, brak należytego pochówku poległego wodza⁸; po drugie, brak prześlągnięcia go krwią jego zabójców. Zwłaszcza ten drugi powód wiąże się z koniecznością pomśzczenia na Partach klęski pod Carrhae. Wszystko to zdaje się zgadzać ze słowami Pascala Arnauda, który pisał, że brak podbojów Rzymu (zwłaszcza na Wschodzie) był dla Lukana najtragiczniejszym skutkiem wojny domowej⁹. Także cesarze, choć propagandowo wyolbrzymiali sukcesy w dyplomacji, nie byli w stanie poprowadzić zwycięskiej wojny przeciw Partom i nie pomścili należycie śmierci Krassusa. Rozpatrywana w ten sposób wzmianka o poległym triumwirze może być zatem formą krytyki pryncypatu w ogóle, a Nerona w szczególności¹⁰.

Po pochwaleniu cesarza Nerona (ks. I, w. 33–66) Lukan przechodzi do omówienia przyczyn wojny domowej. W schemat stopniowego upadku Rzymu pod ciężarem własnej wielkości wplata poeta słowa krytyki pod adresem triumwirów, początkowo

⁷ Wzywając do wojny z Partami, poeci augustowscy odwoływali się nieraz do zemsty za śmierć Krassusa. Czasem argumentem za podjęciem tej wyprawy było też uznanie jej za formę prześlągnięcia bogów za *nefas* wojny domowej (zob. Hor., *Carm.* I 2). Zob. R. SEAGER: „*Neu sinas Medos equitare inultos*”. Horace, *the Parthians and Augustan Foreign Policy*. „*Athaenium*” 1980, 58, s. 104; T. BABNIS: *Augustan Poets on the Roman-Parthian Treaty of 20 BC*. „*Classica Cracoviensia*” 2017, 20, s. 22–26, 32–33.

⁸ Podczas bitwy pod Carrhae śmierć poniósł Publiusz Krassus, dowodzący jednym ze skrzydeł legionu. Sam triumwir na czele zdeorganizowanych resztek swych wojsk wycofał się nocą do Carrhae. Gdy z nastaniem dnia podjął próbę ucieczki z niedobitkami swych wojsk, został wkrótce otoczony przez Partów i doszło do rozmów między Krassusem a partyjskim wodzem Sureną. Miał wówczas miejsce niejasny incydent: wywiązała się walka wręcz, w której poległ triumwir. Dokonało się to jednak nie podczas samej bitwy pod Carrhae. W tradycji rzymskiej uważano potem śmierć Krassusa za dowód partyjskiego wiarołomstwa. Głowa rzymskiego wodza miała zostać odcięta i użyta jako rekwizyt w przedstawieniu *Bakchantki* Eurypidesa odgrywanym na dworze króla Armenii. Nie wiadomo, co stało się z resztą ciała Krassusa, stąd też Rzymianie uważali nieraz, że nie został on pochowany. Lukan również nawiązał do tej opinii (ks. VIII, w. 394; ks. IX, w. 65–66).

⁹ „La conséquence la plus tragique des guerres civiles, et la conviction inébranlable de la domination mondiale de Rome”. P. ARNAUD: *Frontière et manipulation géographique: Lucain, les Parthes et les Antipodes*. W: *La Frontière. Séminaire de recherche sous la direction d'Yves Roman*. Lyon 1993, s. 45. Podobne opinie: R. POGORZELSKI: *Orbis Romanus. Lucan and the Limits of the Roman World*. „*Transactions of the American Philological Association*” 2011, 141, 1, s. 168; J.D. REED: *The “Bellum Civile” as a Roman Epic*. W: *Brill’s Companion to Lucan...*, s. 26.

¹⁰ R. POGORZELSKI: *Orbis Romanus...*, s. 145–149. Na temat traktatu rzymsko-partyjskiego z 20 roku p.n.e. i jego recepcji w literaturze augustowskiej zob. T. BABNIS: *Augustan Poets...*

nie wymieniając ich z nazwiska, a tylko konstatując, że niezgoda władców zawsze doprowadzić musi do zniszczenia wolności (*libertas*). Gdy przechodzi następnie do opisu krótkotrwałej *concordia discors* (ks. I, w. 98), wyraźnie już określa miejsce, jakie przypadło w triumwiracie Krassusowi:

*Temporis angusti mansit concordia discors
Paxque fuit non sponte ducum; nam sola futuri
Crassus erat belli medius mora. Qualiter undas
Qui secat et geminum gracilis mare separat Isthmos
Nec patitur conferre fretum, si terra recedat,
Ionium Aegaeo frangat mare, sic, ubi saeva
Arma ducum dirimens miserando funere Crassus
Assyrias Latio maculavit sanguine Carrhas
Parthica Romanos solverunt damna furores.
Plus illa vobis acie, quam creditis, actum est,
Arsacidae: bellum victis civile dedistis.*

(ks. I, w. 98—108)

Sformułowanie „nam sola futuri / Crassus erat belli medius mora” (ks. I, w. 99—100) wskazuje na inną rolę Krassusa w *Farsalii*: rolę osoby powstrzymującej wybuch wojny domowej. Jest to więc ocena do pewnego stopnia pozytywna, gdyż Lukan nie zarzuca mu działań na szkodę państwa, więcej nawet, zwraca uwagę, że pasywność Krassusa (podkreślona przez porównanie go do łądu przeciwstawionego burzliwemu morzu: Przesmyku Korynckiego¹¹) chroniła Republikę przed *nefas* walk bratobójczych. Śmierć tego wodza pod Carrhae skierowała natomiast państwo rzymskie na drogę ku samozagładzie. Dla Partów było to zatem podwójne zwycięstwo, gdyż z jednej strony doprowadziło do odparcia armii inwazyjnej, z drugiej zaś osłabiło Rzym przez wyczerpujący konflikt między dwoma pozostałymi przy życiu triumwirami¹². Lukan uzupełnia obraz Krassusa o drugi, istotniejszy w perspektywie całej *Farsalii* aspekt: poległy pod Carrhae triumwir jest symbolem klęski militarnej, która powinna była spowodować odwetową wyprawę na Partów (uważaną za *bellum iustum*), tymczasem pogrążyła Rzymian w wojnie domowej. Kolejne wersy poematu pokazują jednak, że niesnaski między Pompejuszem a Cezarem powstrzymywała również Julia, zmarła w 54 roku p.n.e. żona pierwszego i córka drugiego

¹¹ Ciekawe, że o ile w wielu miejscach eposu to Cezar ukazany jest jako bardziej aktywny niż Pompejusz, tutaj Lukan stawia obu na równi, przeciwstawiając ich Krassusowi.

¹² H. SZELEST: *Crassus...*, s. 113. Na temat postaci Julii w *Farsalii* zob. N. BERNSTEIN: *The Dead and Their Ghosts in the Bellum Civile. Lucan's Visions of History*. W: *Brill's Companion to Lucan...*, s. 262—263; B.C. McCUNE: *Lucan's Militia Amoris: Elegiac Expectations in the Bellum Civile*. „The Classical Journal” 2013/2014, 109, 2, s. 173—178; J. PYPLACZ: *Famae petitor. Lucan's Portrayal of Pompey*. „Symbolae Philologorum Posnaniensium” 2014, 24, 2, s. 104—105.

z triumwirów. Lukan odmalowuje ją nie tylko jako przeszkodę dla waśni, lecz także jako jedyną siłę, która mogła naprawdę obu wodzów pogodzić i powstrzymać bra-tobójcze walki, wprowadzając — niczym nowa Sabinka — zgodę między zięciem i teściem. Pasywny Krassus nie miał nigdy takiej możliwości¹³.

Księga II *Farsalii* zawiera przemowę Pompejusza do podległych mu żołnierzy, w której fragmencie wódz zwraca się do Cezara, krytykując go za wstąpienie na drogę wyznaczoną przez takich znanych z dziejów Rzymu przywódców, jak Mariusz, Cynna, Lepidus: wszyscy oni ponieśli klęskę, skoro wystąpili przeciw państwu. Cezara ma spotkać ten sam los, choć Pompejusz stwierdza to niechętnie. W tym kontekście wspomniany jest właśnie Krassus:

*Quamquam, si qua fides, his te quoque iungere, Caesar,
Invideo nostrasque manus quod Roma furenti
Opposuit. Parthorum utinam post proelia sospes
Et Scythicis Crassus victor remeasset ab oris,
Ut simili causa caderes, cui Spartacus, hosti.*

(ks. II, w. 550—554)

Pompejusz wyraża nierealne (na co wskazuje użyty *coniunctivus plusquam-perfecti*: *remeasset*, w. 553) życzenie, aby Krassus powrócił ze wschodu, wówczas bowiem Cezar mógłby ponieść taką karę, jaka przed laty spotkała Spartakusa, pokonanego właśnie przez Krassusa. W ten sposób nieżyjący już triumwir staje się *sui generis* narzędziem sprawiedliwości — jako ten, kto karze buntownika. Warto zauważyć, że wzmianka na temat stłumienia powstania Spartakusa jest jedynym w *Farsalii* konkretnym odwołaniem do działań Krassusa wcześniejszych niż zawią-zanie triumwiratu. W kontekście wyprawy wschodniej Krassusa Lukan wspomina o Partach oraz o scytyjskich brzegach („Scythicis [...] ab oris”, w. 553). Jest to dość częsty w poezji łacińskiej przykład utożsamiania Partów ze Scytami, co wynika z niejasnej w pełni genezy państwa Arsakidów. Niewątpliwie czerpało ono z tra-dycji stepowych, co znalazło oddźwięk w zachowanych przez historyków greckich i rzymskich teoriach o scytyjskim rodowodzie narodu partyjskiego¹⁴. Wzmianka o Scytach ma też charakter hiperboli, dzięki której zasięg wyprawy Krassusa został

¹³ H. SZELEST: *Crassus...*, s. 111; S. BARTSCH: *Ideology in Cold Blood. A Reading of Lucan's Civil War*. Cambridge—London 1997, s. 14—15; M.Y. MYERS: *Lucan's Poetic Geography. Center and Periphery in "Civil War" Epic*. W: *Brill's Companion to Lucan...*, s. 406—408; N.L. OVERTOOM: *The Parthian Rival and Rome's Failure in the East: Roman Propaganda and the Stain of Crassus*. „Acta Antiqua Hungariensia” 2017, 57, s. 16—17.

¹⁴ Dwoistość tę znakomicie ujął P. Arnaud, który wyróżnia w rzymskim myśleniu o Partach dwa nurty — perski i scytyjski: „Perse, féminin et oriental, il est lâche, fourbe et rusé. Scythe et nordique, il aime la mort et devient l'égal du Germain”. P. ARNAUD: *Frontière et manipulation géographique...*, s. 50. Zagadnienia te szerzej omawia Ch. LEROUGE: *L'image des Parthes dans le monde gréco-romain. Du début du Ier siècle av. J.-C. jusqu'à la fin du Haut-Empire romain*. Stuttgart 2007, s. 174—194.

jakby rozciągnięty dalej na wschód, niemal na krańce świata. Mimo to triumwir poniósł klęskę i w tych wersach poematu to właśnie ona została najbardziej uwypuklona. W pewien sposób ten *passus* z mowy Pompejusza rozszerza myśl zawartą w księdze I, w której poległemu pod Carrhae wodzowi przypisano powstrzymanie wybuchu wojny domowej. Poeta rozwija jednak to stwierdzenie, sugerując, że zagrażający państwu Cezar mógłby być powstrzymany przez Krassusa, co jest niewątpliwym rozszerzeniem jego roli, ale jednocześnie rzuca też pewne światło na samego Pompejusza¹⁵.

Pojedyncze i dość oryginalne przywołanie postaci Krassusa zamieścił Lukan w księdze III eposu. W opisie przybycia Cezara do Rzymu opuszczonego przez Pompejusza i jego zwolenników czytamy o proteście trybuna ludowego Metellusa, który usiłował powstrzymać zwycięzcę przed zagarnięciem złota zgromadzonego w skarbcu państwowym (*aerarium*) umieszczonym w świątyni Saturna na Forum Romanum:

*Non nisi per nostrum vobis percussa patebunt
Templa latus, nullasque feres nisi sanguine sacro
Sparsas, raptor, opes. Certe violata potestas
Invenit ista deos; Crassumque in bella secutae
Saeva tribuniciae voverunt proelia dirae.*

(ks. III, w. 123—127)

Metellus grozi Cezarowi straszliwymi konsekwencjami pogwałcenia praw urzędu trybuna ludowego, przywołując przykład Krassusa, który wbrew klątwom (*dirae*) trybuna Atejusza Kapitona udał się w 55 roku p.n.e. na Wschód, by stracić życie w klęsce pod Carrhae. Akcja trybuna związanego z wrogim triumwiratowi stronnictwem senatorskim stała się już niedługo po nieudanej wyprawie partyjskiej jednym z dowodów *hybris* Krassusa. Odwołanie do lekceważenia spraw boskich pomagało uzasadnić poniesioną w Mezopotamii klęskę, podobnie jak niegdyś pozwalało wyjaśnić masakrę pod Kannami (por. Cic., *De div.* I 29—30; Plut., *Crass.* 16, 4—5). O ile praktycznie wszyscy starożytni historycy piszący o Krassusie wspominali klątwy trybuna, o tyle w poezji łacińskiej jest to jedyne miejsce, w którym ten wątek został poruszony, choć postać tego polityka pojawia się w niej bardzo często. Lukan sięga więc po motyw oryginalny, który dodatkowo zostaje dobrze dostosowany do przedstawionego w eposie obrazu relacji między bogami, władzą a ludźmi. Metellus ostatecznie odstąpił bowiem od obrony skarbcza, przekonany przez drugiego z trybunów — Kottę, z kolei Cezar, który wydał majątek państwowy na prowadzenie wojny domowej, poniósł ostatecznie — zgodnie z zapowiedzią Metellusa (ks. III, w. 125—126) — karę za swój czyn. W tym zatem wypadku los

¹⁵ H. SZELEST: *Crassus...*, s. 11.

Krassusa jest paralelny z losem Cezara: obu łączy bowiem pycha oraz brak szacunku dla bogów¹⁶.

Temat triumwira Krassusa oraz jego syna powraca w początkowej partii księgi VIII poematu, gdy pokonany pod Farsalos Pompejusz przybywa na wyspę Lesbos, na którą wcześniej odesłał swą żonę Kornelię Metellę. Dla Kornelii był on drugim mężem, gdyż pierwszy — Publiusz Licyniusz Krassus — poległ w bitwie pod Carrhae. Na przybycie pokonanego imperatora do Mityleny jego żona reaguje lamentem:

*O utinam in thalamos invisi Caesaris issem
 Infelix coniunx et nulli laeta marito.
 Bis nocui mundo: me pronuba duxit Erinys
 Crassorumque umbrae, devotaque manibus illis
 Assyrios in castra tuli civilia casus,
 Praecipitesque dedi populos cunctosque fugavi
 A causa meliore deos.*

(ks. VIII, w. 88—94)

Kornelia zarzuca sobie, że wniosła w oba swe małżeństwa klątwę. Pierwszy jej mąż został pokonany pod Carrhae, kolejny zaś pod Farsalos, tak więc nieszczęście zostało przeniesione z jednego związku na drugi. Żona Pompejusza próbuje zdjąć z małżonka winę za porażkę i przypisać ją sobie. Po raz pierwszy w eposie pojawia się wzmianka o Krassusach w liczbie mnogiej, co jest w tym miejscu wyjątkowo dobrze uzasadnione. Ponownie tworzy Lukan klarowne połączenie między klęską pod Carrhae a wojną domową, tak jak uczynił to w początkowej partii eposu (ks. I, w. 105—108)¹⁷. Tym razem jednak służy ono nie podkreśleniu ogólnej wymowy utworu, to jest krytyki *nefas* bratobójczego konfliktu, lecz ukazaniu elegijnych, wzorowanych na postaci Aretuzy z elegii IV 3 Propercjusza, rysów Kornelii i jej męża. Jak bowiem słusznie zauważyła Blanche C. McCune, Lukan chętnie posługuje się w eposie wątkami znanymi z rzymskiej elegii miłosnej, które jednak oryginalnie przekształca, nieustannie zaskakując czytelnika. Wypowiedź Kornelii dobrze pokazuje, jak Pompejusz, który będąc mężem Julii, cieszył się łaską Wenus, teraz stał się *infelix* jako następca Krassusa młodszego¹⁸.

¹⁶ Ibidem, s. 114; N.L. OVERTOOM: *The Parthian Rival...*, s. 10—11. Klątwa rzucona przez trybuna nie może być jednak argumentem za tezą, że Krassus wyruszył do Syrii wbrew woli senatu, por. G. TRAINA: *La resa di Roma 9 giugno 53 a.C., battaglia a Carre*. Roma—Bari 2010, s. 211.

¹⁷ We wcześniejszym passusie czytaliśmy o „Assyrias [...] Carrhas” (ks. I, w. 105), tutaj pojawia się ponownie ten sam epitet: „Assyrios [...] casus” (ks. VIII, w. 92). Dodatkowym podobieństwem jest taka sama sekwencja metryczna i rozmieszczenie w tych samych skrajnych miejscach wersów.

¹⁸ Wątki elegijne w eposie Lukana: R.R. CASTON: *Lucan's Elegiac Moments*. W: *Brill's Companion to Lucan...*, s. 133—152; B.C. McCUNE: *Lucan's Militia Amoris...*, s. 185—195. Na temat

Wyjątkowo duża liczba nawiązań do wyprawy Krassusa i królestwa partyjskiego pojawia się w księdze VIII *Farsalii*. To właśnie w niej relacje z imperium Arsakidów oraz charakter Partów są jednym z kluczowych zagadnień. Asumpt do tak obszernego wykorzystania tej problematyki daje Lukanowi sytuacja Pompejusza, który po klęsce pod Farsalos zastanawia się, dokąd udać się z prośbą o pomoc. Początkowo skłania się raczej ku szukaniu wsparcia u Partów, licząc na to, że ciągle pamiętają oni wcześniejsze porozumienie rzymsko-partyjskie, które zawarł w 63 roku p.n.e. z ówczesnym królem Fraatesem III (70—58 p.n.e.)¹⁹. Do aktualnie panującego w Partii Orodesa II (58—37 p.n.e.) wysłał pokonany wódz króla Dejotara, by wezwał Arsakidę do pomocy w wojnie z Cezarem²⁰. Przedłożenie własnego interesu nad interes państwa staje się wyraźne podczas narady w cylicyjskich Syhedrach, gdzie w swoistym agonie Pompejusz przedstawia kolejne argumenty za ucieczką do Partii:

*Nec pila timentur
Nostra nimis Parthis, audentque in bella venire
Experti Scythicas Crasso pereunte pharetras.
Spicula nec solo spargunt fidentia ferro,
Stridula sed multo saturantur tela veneno;
Vulnera parva nocent fatumque in sanguine summo est.*
(ks. VIII, w. 300—305)

Magnus uzasadnia swój plan szukania pomocy u Partów ich zwycięstwami militarnymi. Tworzy z nich cały katalog ułożonych chronologicznie sukcesów: od pokonania władców macedońskich (w tym wypadku Seleukidów) przez dalsze podboje w Azji Środkowej i na Bliskim Wschodzie aż po bitwę pod Carrhae. Triumf nad Rzymianami jest w tym wyliczeniu ukoronowaniem partyjskich sukcesów. Sięgnięcie po argument z klęski Krassusa wydaje się zabiegiem absolutnie szokującym i pokazującym wewnętrzną przemianę Pompejusza. Fakt, że Rzymianie zostali przez Partów pobici, staje się tu — jedyny raz w rzymskiej poezji — argumentem za tym, by się z Partami sprzymierzyć. Skuteczność partyjskich łuczników w walce z rzymską piechotą (czy innymi armiami, jak czytamy w wersach 298—300) była wątkiem często przez autorów łacińskich przywoływanym, ale już przypisanie im zwyczaju zatrutowania strzał znów jest zjawiskiem odosobnionym i zapewne stanowi

postaci Kornelii zob. R.T. BRUÈRE: *Lucan's Cornelia*. „Classical Philology” 1951, 46, 4, s. 221—236; R.R. CASTON: *Lucan's Elegiac Moments...*, s. 142—146.

¹⁹ Pompejusz podczas swojej wyprawy wschodniej silnie eksponował znaczenie układów zawieranych z władcami krajów ościennych. Por. R. POGORZELSKI: *Orbis Romanus...*, s. 148.

²⁰ Przemowa do Dejotara zawiera wyliczenie dawniejszych sukcesów Pompejusza na Wschodzie. Wódz zostaje tu ukazany niczym komediowy *miles gloriosus*, cień dawnego zwycięzcy, który wciąż tylko traci na znaczeniu. Zob. F. AHL: *Lucan...*, s. 170—171; J. PYPLACZ: *Famae petitor...*, s. 104.

reminiscencję elegii *Tr.* III 10 Owidiusza²¹. Cała wypowiedź imperatora pokazuje, że w rzeczywistości nie był on wcale bardziej niż Cezar skupiony na obronie Republiki i że również on przedkładał własne powodzenie nad dobro państwa. Lukan wykorzystuje więc Krassusowe *exemplum*, by pokazać inne oblicze Magnusa²².

Długa kwestia Pompejusza kończy się apostrofą do Rzymu, która — paradoksalnie — przypomina zakończenie wypowiedzi Cezara przy okazji przekraczania Rubikonu zawartej w księdze I eposu. W tych słowach imperator próbuje wskazać, że wciągnięcie Partów w wojnę domową byłoby w istocie rzeczą korzystną dla Republiki: „Cum Caesaris arma / Concurrent Medis, aut me Fortuna necesse est / Vindicet aut Crassos” (ks. VIII, w. 325—327). Pompejusz próbuje lekko zmodyfikować wydźwięk swych wcześniejszych słów, w których całkowicie lekceważył sprawy ojczyzny, przedkładając nad nie własne powodzenie. Tym razem zwraca uwagę na pożytek płynący ze strat, jakie Partowie poniosą w walce z cezarianami („tantam consumere gentem”, w. 324), choć naraża się na łatwy do sformułowania zarzut, że skoro już miałyby dojść do wojny rzymsko-partyjskiej, to lepiej przecież byłoby ją prowadzić na terytorium nieprzyjaciela. Uderzenie Partów na Cezara miało według Pompejusza doprowadzić do sytuacji, którą słuchacze jego mowy uznać by mogli w każdym przypadku za korzystną: któryś z wodzów zostałby wówczas pomszczony. Umieszczenie na początku wersu czasownika *vindicare* jest wyraźnym nawiązaniem do koncepcji zemsty za śmierć Krassusa. Stawiając na równym poziomie klęskę pod Carrhae (poniesioną w walce z wrogiem zewnętrznym) oraz porażkę pod Farsalos (poniesioną w wojnie domowej), Pompejusz ponownie potwierdza swoją wewnętrzną przemianę w niebaczącego na sprawy państwa przywódcę frakcyjnego i kolejny raz czyni to za pomocą odwołania do Krassusa²³.

Krytycznie do propozycji Pompejusza odnosi się Lucjusz Korneliusz Lentulus, konsul 49 roku p.n.e., który przedstawia zupełnie odmienny obraz Partów. Jego długa wypowiedź (ks. VIII, w. 331—453) stanowi najkompletniejszy w poezji łacińskiej zapis etnograficznej tradycji dotyczącej tego ludu. Nie brak w niej także licznych wzmianek o śmierci obu Krassusów:

Solacia tanti
Perdit Roma mali, nullos admittere reges
Sed civi servire suo? Iuvat ire per orbem

²¹ Rzymianie sami nie zatrawali broni, a przypisywanie takich praktyk ludom barbarzyńskim było elementem ich negatywnej charakterystyki. W tych wersach wzmianka o zatruciu broni przez Partów podkreśla ich dzikość, a w ten sposób ukazuje w niezbyt korzystnym świetle Pompejusza, który u boku takiego sojusznika zamierza prowadzić wojnę domową. H.C. NUTTING: *The Hero of the “Pharsalia”...*, s. 48.

²² Na temat militarnego obrazu Partów zob. Ch. LEROUGE: *L’image des Parthes...*, s. 305—321.

²³ Na temat narady w Syhedrach oraz planów Pompejusza zob. T.P. HILLMAN: *Pompeius ad Parthos?* „Klio” 1996, 78, 2, s. 380—399.

*Ducentem saevas Romana in moenia gentes
Signaque ab Euphrate cum Crassis capta sequentem?*
(ks. VIII, w. 354—358)

Lentulus wyraźnie sprzeciwia się swemu wodzowi, podnosząc, że nie można lekceważyć śmierci Krassusów i że porażka pod Carrhae jest niezwykle silnym argumentem przeciwko wejściu w przymierze z Partami. Generalnie bohater ten stara się ukazać w jak najgorszym świetle wschodnich sąsiadów Rzymu, podkreślając nade wszystko ich obcość i odmienność²⁴. Choć Lentulus jest optymatą, stwierdza, że dla Rzymu lepiej byłoby dostać się w ręce wrogiego mu Cezara, niż być wydanym na pastwę królów²⁵. Dalej jednak wspomina również o tym, że w przymierzu z armią partyjską Pompejusz musiałby oglądać sztandary (*signa*) utracone przez Rzymian na rzecz Arsakidów pod Carrhae. Temat *signa* stanowił ważny element propagandy augustowskiej, a ich odzyskanie na mocy traktatu pokojowego z 20 roku p.n.e. było świętowane jako wielki sukces. Lentulus porusza temat znaków bojowych, których utratę Rzymianie pocztytywali za skazę na wizerunku swej niezwyciężonej armii, słusznie uznając, że ta wzmianka zostanie przez słuchaczy odebrana jako mocny argument przeciwko przymierzemu z Partami.

W dalszych słowach Lentulus zwraca się znów do Pompejusza, tym razem pokazując mu na przykładzie Krassusa, że w barbarzyńskim kraju wschodniego sąsiada można zamiast pomocy znaleźć śmierć (i to nawet bez należytego pogrzebu²⁶):

*emptare pudendum
Auxilium tanti est, toto divisus ut orbe
A terra moriare tua, tibi barbara tellus
Incumbat, te parva tegant ac vilia busta,
Invidiosa tamen Crasso quaerente sepulchrum?*
(ks. VIII, w. 390—394)

Krytyka koncepcji Magnusa oparta jest w tym fragmencie na podkreśleniu ogromnej różnicy między Partią a Rzymem²⁷. Lentulus nie sięga już więc po ar-

²⁴ J.D. REED: *The "Bellum Civile"...*, s. 24—25, 29.

²⁵ We frazie *nullosmittere reges* (ks. VIII, w. 355) pobrzmiewa wyraźnie rzymska niechęć do instytucji monarchii, ta zaś była kojarzona silnie z państwami Wschodu, zwłaszcza zaś z kręgiem irańskim. Monarchiczny ustrój i potęga króla były tymi elementami w literackim obrazie Partów, które autorzy klasyczni zaczerpnęli z obrazu Persji achemidzkiej.

²⁶ Brak grobu dla Krassusów interpretowano jako przykład braku szacunku Partów dla zmarłych Rzymian. Sugestia G. Trainy, że przekaz o niepochowaniu Krassusa i jego żołnierzy mógł pochodzić z zaratusztriańskiego obyczaju ekspozycji zwłok, wydaje się jednak nieprzekonująca. Zob. G. TRAINA: *La resa di Roma...*, s. 211.

²⁷ W tym miejscu warto też wspomnieć o koncepcji H. Sonnabenda, który wskazał na obecność w literaturze augustowskiej powstałej po 20 roku p.n.e. prób dodatkowego podkreślenia odmienn-

gument zagrożenia państwa przez partyjską pomoc, ale wskazuje na niebezpieczeństwo dla samego wodza, któremu grozi śmierć w barbarzyńskim kraju. Nie po raz pierwszy wspomnienie Krassusa wykorzystane zostało w *Farsalii* do antycypowania losu Pompejusza. Niepogrzebanie ciała Krassusa, topos znany z poezji augustowskiej i często łączony z bitwą pod Carrhae²⁸, zapowiada żalobną śmierć Pompejusza na egipskim wybrzeżu i prowizoryczną, niegodną jego chwały mogiłę usypaną przez wiernego Kordusa (ks. VIII, w. 596—793). Paradoksalnie zatem, choć Lentulus chce uratować swego wodza, doradzając mu udanie się do Egiptu, właśnie w ten sposób popycha go nieuchronnie ku tragicznemu końcowi²⁹.

Po wykazaniu zagrożenia, jakie sojusz z Partami stanowi dla państwa rzymskiego i dla Pompejusza jako jednostki, Lentulus przesuwając akcent na osobę Kornelii. Zaznacza, że dostanie się w ręce wschodnich barbarzyńców będzie dla niej jeszcze większą tragedią. Stanie się ona bowiem jedną z nałożnic partyjskiego króla, którego obyczaje zasługują na najsurowsze potępienie ze względu na praktykowanie przez Partów, aprobowanych przez religię mazdajską, związków kazirodczych oraz wielożeństwa, traktowanego jako przejaw wrodzonej wschodnim ludom rozwiązłości:

*Nam, quo plura iuvent Parthum portenta, fuisse
Hanc sciet et Crassi: ceu pridem debita fatis
Assyriis trahitur cladis captiva vetustae.*

(ks. VIII, w. 414—416)

Los Kornelii, która była przedtem żoną Publiusza Krassusa, byłby tym gorszy, że zostałaby potraktowana jako łup wojenny należny Partom już po Carrhae. Śmierć jej pierwszego męża w walce z Partami stanowiłaby dodatkowy powód do szyderstw z jej niewolnego stanu. W tym miejscu młodszy Krassus jedyny raz w *Farsalii* wymieniony jest samodzielnie, bez ojca, a służy to dodatkowemu ubarwieniu postaci Kornelii, którą poeta stara się ukazać w korzystnym świetle. „Tysięczna

ści państwa partyjskiego od świata *oikoumene* i jej przynależności do „innego świata” (*alter orbis*). Przyjęcie takiego spojrzenia pozwalało lepiej uzasadnić brak podboju Partii przez Rzym i pokojowe negocjacje między obydwoma państwami. Na ten temat zob. H. SONNABEND: *Fremdenbild und Politik: Vorstellungen der Römer von Ägypten und dem Partherreich in der späten Republik und frühen Kaiserzeit*. Frankfurt am Main—Bern—New York 1986, s. 201—221; P. ARNAUD: *Frontière et manipulation géographique...*

²⁸ Autorzy augustowscy chętnie poruszali ten temat, włączając go w utwory o wymowie panegirycznej. Lukan jednak pomija elementy pochwalne wobec władcy. Omówienie odnośnych passusów u poetów augustowskich: T. BABNIS: *Augustan Poets...*, s. 23—24, 29.

²⁹ Na temat obrazu Egiptu w księdze VIII dzieła Lukana zob. J. TRACY: *Lucan's Egyptian Civil War*. Cambridge 2014, s. 15—96.

żona” (*millesima coniunx*, w. 411) Parta wzbudza niewątpliwie litość rzymskiego odbiorcy eposu³⁰.

Długą wypowiedź Lentulusa na temat Partów kończy wyraźne wezwanie pod adresem zarówno Pompejusza, jak i Cezara (niezależnie od tego, który z nich ostatecznie zwycięży w rzymskiej wojnie domowej), aby jak najszybciej uderzyć na monarchię Arsakidów:

*Nam quod apud populos crimen socerique tuumque
Maius erit, quam quod vobis miscentibus arma
Crassorum vindicta perit? Incurrere cuncti
Debuerant in Bactra duces et, ne qua vacarent
Arma, vel Arctoum Dacis Rhenique catervis
Imperii nudare latus, dum perfida Susa
In tumulos prolapsa ducum Babylonque iaceret.
Assyriae paci finem, Fortuna, precamur;
Et, si Thessalia bellum civile peractum est,
Ad Parthos qui vicit eat. Gens unica mundi est
De qua Caesareis possim gaudere triumphis.*

(ks. VIII, w. 420—430)

Ponownie wybrzmiewa w eposie Lukana myśl, że wojna domowa uniemożliwia pomstę za śmierć Krassusa. W księdze I Krassus do pewnego stopnia łączył obu swych kolegów w triumwiracie, podtrzymując słabą *concordia discors*, w księdze VIII ta jego rola znów zostaje zasygnalizowana: zemsta za jego klęskę ma być bowiem zachętą do podjęcia wspólnego celu. W słowach Lentulusa dostrzec można już nie tylko przekonanie, że wojna partyjska powinna zostać wszczęta zamiast *bellum civile* (taka myśl pojawiła się już w pierwszych wersach utworu), ale wręcz przeświadczenie, że uderzenie na Partów powinno być głównym celem rzymskiej polityki. Ta inwazja usprawiedliwiałaby nawet osłabienie pozostałych granic państwa („*Imperii nudare latus*”, w. 425). Lentulus idzie jednak dalej i wprowadza do swojej argumentacji także ducha Krassusa:

*Non tibi, cum primum gelidum transibis Araxen,
Umbra senis maesti Scythicis confixa sagittis
Ingeret has voces? „Tu, quem post funera nostra
Ultorem cinerum nudae speravimus umbrae,
Ad foedus pacemque venis?”*

(ks. VIII, w. 431—435)

³⁰ R.T. BRUÈRE: *Lucan's Cornelia...*, s. 228. Na temat obrazu partyjskich obyczajów małżeńskich w literaturze grecko-rzymskiej zob. Ch. LEROUGE: *L'image des Parthes...*, s. 339—349.

Wykorzystanie motywu ducha przemawiającego do żywych jest typowym rozwiązaniem epickim³¹. „Cień smutnego starca” (aluzja do dość, jak na owe czasy, zaawansowanego wieku Krassusa) wyraża zawód z powodu zachowania Pompejusza, który zamiast mścić dawną klęskę, szuka przymierza z Arsakidami. Lukan dodatkowo wzmacnia wydźwięk tej wzywającej do wojny z Partami wypowiedzi za pomocą plastycznego obrazu „przebitego scytyjskimi strzałami cienia” (w. 432), nawiązując w ten sposób z jednej strony do silnego skojarzenia Partów z łucznictwem, z drugiej zaś — do teorii przypisującej im scytyjskie pochodzenie³². Scena z duchem Krassusa stanowi kulminacyjny moment przemowy Lentulusa, który po obszernej *refutatio* argumentów Pompejusza przechodzi wreszcie do przedstawienia własnej propozycji, mianowicie udania się do Egiptu, który jest — jego zdaniem — krainą znacznie bezpieczniejszą niż Partia. Po raz kolejny zatem postaci Krassusów (wspomniane w wypowiedzi Lentulusa aż pięciokrotnie) wykorzystane są jako ważny element w perswazyjnym ciągu wypowiedzi. Tym razem jednak triumwir zostaje wprowadzony w bardziej zaskakujący, choć zgodny z tradycją gatunku sposób³³.

Cały agon Pompejusza i Lentulusa w księdze VIII zaprawiony jest nutą ironii. O ile Pompejusz w zaślepieniu dążył do sprowadzenia na Rzym partyjskiego najazdu w celu pokonania Cezara, o tyle Lentulus zupełnie niesłusznie założył, że to Egipt będzie dla pompejan miejscem, gdzie otrzymają pomoc. Żaden z uczestników sporu nie miał zatem racji. Śmierć Magnusa tuż po zejściu na ląd w Egipcie pozwala Lukanowi odejść od kształtującej do tej pory fabułę eposu dychotomii Cezar — Pompejusz i wyraźniej wskazać na Katona jako nowego przywódcę antycezariańskiej opozycji. Od tej pory wojna ta nie jest starciem dwóch wielkich jednostek, ale rzeczywistością starciem Republiki z próbującym ją zniszczyć Cezarem. Symbolem tej przemiany jest przejście ducha Pompejusza do duszy Katona (ks. IX, w. 18). Pozostawiając Pompejusza, zostawiamy Kornelię, która w swojej ostatniej wypowiedzi, tuż przed odpłynięciem z Egiptu, wspomina raz jeszcze Krassusów:

³¹ Lukan sięgnął po to rozwiązanie już wcześniej, gdy na początku księgi III Pompejuszowi ukazać się miała jego zmarła żona Julia. Zaskakujące, że jako duchy przemawiające do żywych pojawiają się w utworze właśnie te dwie postacie, którym na samym początku poematu autor przypisał opóźnianie wybuchu wojny domowej między Cezarem i Pompejuszem. Na temat duchów w *Farsalii* zob. N. BERNSTEIN: *The Dead and their Ghosts*...

³² Przypomnijmy jednak, że Krassus w istocie nie poległ od strzały, tylko zginął już po bitwie, podczas krótkiej walki wręcz, która rozegrała się przy okazji nieudanych negocjacji między triumwirem a Sureną.

³³ Ch. LEROUGE: *L'image des Parthes*..., s. 315—316; R. POGORZELSKI: *Orbis Romanus*..., s. 154—164. Na temat postaci Pompejusza w *Farsalii* zob. F. AHL: *Lucan*..., s. 150—189; W.R. JOHNSON: *Momentary Monsters*..., s. 67—100; S. BARTSCH: *Ideology in Cold Blood*..., s. 73—100; J. PYPLACZ: *Famae petitor*...

*Sine funeris ullo
Ardet honore rogus; manus hoc Aegyptia forsan
Obtulit officium grave manibus. O bene nudi
Crassorum cineres: Pompeio contigit ignis
Invidia maiore deum.*

(ks. IX, w. 62—66)

Lukan nawiązuje tu ponownie do wzmiankowanych już w wypowiedzi Lentulusa pozbawionych grobów Krassusów (ks. VIII, w. 394). W oczach Kornelii spalenie zwłok Pompejusza jest gorsze od braku pogrzebu, co spotkało jej pierwszego męża i teścia, gdyż bezczeszczące dla honoru Rzymianina jest sprawowanie tych obrzędów przez „egipską rękę”. Co ciekawe, bohaterka nie odnosi się wcale do sposobu, w jaki zginęli, a jedynie mówi o kwestii pogrzebu. Kornelia kontynuuje tu zatem w pewnym sensie wcześniejszą wypowiedź, w której narzekała na swój nieszczęsny wpływ na małżonków. Jednocześnie kolejny raz wyzyskuje Lukan podobieństwo zgonów obu triumwirów, którzy zginęli nagłą śmiercią w krajach Orientu i nie doczekali się należnych uroczystości pogrzebowych. Zaskakuje natomiast fakt, że poeta nie sięga w tym miejscu po bardzo efektowny motyw, jakim niewątpliwie jest porównanie odciętej przez rzymskiego renegata Septymiusza głowy Magnusa do głowy Krassusa, która posłużyć miała jako rekwizyt w przedstawieniu *Bakchantki* (Plut., *Crass.* 32—33). Pozwala to jednak sugerować, że historię tę wymyślił, a w każdym razie wprowadził do obiegu literackiego Plutarch — może właśnie biorąc za wzór śmierć Pompejusza?

Pobyt Cezara w Aleksandrii daje Lukanowi okazję nie tylko do dygresji na temat Egiptu, lecz także do refleksji na temat osoby samego Aleksandra, którego grób Cezar odwiedził. Poeta wylicza pokrótce kraje podbite przez wielkiego Macedończyka, po czym dokonuje porównania jego osiągnięć na Wschodzie z sytuacją w stosunkach rzymsko-partyjskich:

*Sed cecidit Babylone sua Parthoque verendus.
Pro pudor, Eoi propius timere sarisas
Quam nunc pila timent populi. Licet usque sub Arcton
Regnemus Zephyrique domos terrasque premamus
Flagrantis post terga Noti, cedemus in ortus
Arsacidum domino, non felix Parthia Crassis
Exiguae segura fuit provincia Pellae.*

(ks. X, w. 46—52)

Chociaż wielu rzymskich wodzów, w tym wszyscy trzej triumwirów, po nich zaś cesarz August, wykazywało zainteresowanie ideą naśladowstwa Aleksandra (*imitatio Alexandri*), Lukan w początkowej partii księgi X podkreśla nie podo-

bieństwa, lecz różnice między osiągnięciami Macedonii i Rzymu na Wschodzie. Mimo sukcesów rzymskich we wszystkich niemal stronach świata wciąż nie udaje się Rzymianom podbić Partii. I choć przed wiekami była ona jedynie spokojną prowincją macedońską, obecnie szczyć się może pokonaniem Krassusów. Moim zdaniem te słowa poety uzupełniają charakterystykę Krassusa o nowy rys: o chęć naśladowania Aleksandra³⁴. Historycy starożytni często podkreślali właśnie tę cechę triumwira, który w ramach *ambitio* i pragnienia dorównania Cezarowi i Pompejuszowi udał się na wielką wyprawę wschodnią, choć nie miał odpowiednich kompetencji dowódczych. Jest to jednak jedyne w *Farsalii* miejsce, w którym Lukan czyni aluzję do tej znanej wady Krassusa. Podobną tendencję dostrzec można zresztą także w odniesieniu do pozostałych triumwirów: Pompejusza, który podczas swoich działań w Azji pozował na wielkiego Argeadę, po czym bez sławy zginął w Egipcie, oraz Cezara, którego śmierć zabrała w przeddzień wielkiej wyprawy partyjskiej, mającej dorównać macedońskiemu podbojowi sprzed trzech wieków³⁵.

W *Farsalii* Lukana Krassus przywoływany jest w sumie piętnaście razy. Znamienne, że aż siedmiokrotnie użył poeta formy liczby mnogiej, wskazującej na wyraźne uwzględnienie Publiusza Krassusa, który również poległ pod Carrhae. Co więcej, Krassus młodszy został także raz przywołany samodzielnie (ks. VIII, w. 415). Frekwencja użycia liczby mnogiej *Crassi* jest zatem u Lukana wyższa niż u innych poetów łacińskich, a staje się to jeszcze wyraźniejsze po odrzuceniu dwóch wzmianek, w których wskazanie na Publiusza nie miałyby żadnego uzasadnienia (ks. I, w. 99—100 oraz ks. III, w. 126—127). Nie wszędzie też da się użycie liczby mnogiej uzasadnić względami metrycznymi, można więc postawić tezę, że dla poety postać Publiusza tak mocno kojarzyła się z klęską partyjską, że uzasadniało to umieszczenie go w utworze obok jego ojca. Krassus triumwir pojawia się w eposie siedmiokrotnie, z czego raz bez wymieniania nazwiska, jako bezimienny duch (*umbra senis maesti*, ks. VIII, w. 432). O Krassusach w tekście eposu częściej od narratora wspominają bohaterowie: Pompejusz, Metellus, Kornelia oraz Lentulus. Najwięcej (prawie połowa) wzmianek na temat triumwira zawartych jest w agonii między Pompejuszem a Lentulusem. W większości przypadków pojawia się Krassus jako efektowne *exemplum* retoryczne nadające wypowiedziom bohaterów dramatyzmu. Warto jednak również zaznaczyć, że do narratora należą trzy pierwsze oraz ostatnia wzmianka,

³⁴ *Imitatio Alexandri* była w starożytnym Rzymie ważną ideą polityczną, która popychała wielu czołowych przywódców późnej Republiki, a potem cesarzy, do bardziej lub mniej udanych prób naśladowania macedońskiego króla, zwłaszcza w ekspansywnej polityce wschodniej. Problem ten podjęła w swej monografii A. Kühnen, ale nie przeanalizowała ona tytułowego zagadnienia w odniesieniu do postaci Krassusa. A. KÜHNEN: *Die „imitatio Alexandri“ in der römischen Politik*. 1. Jh. v. Chr.—3. Jh. n. Chr. Münster 2008.

³⁵ H. SZELEST: *Crassus...*, s. 112; R. POGORZELSKI: *Orbis Romanus...*, s. 165—166.

dzięki czemu to jego wypowiedzi w największym stopniu wpływają na percepcję postaci triumwira przez czytelników³⁶.

Obraz Krassusa wyłaniający się z *Farsalii* Lukana niewątpliwie podporządkowany został głównym założeniom poematu, takim jak — w sferze ideowej — krytyka wojny domowej i przekonanie o niemożności powstrzymania upadku Republiki czy — na płaszczyźnie kompozycji fabuły — organizacja treści wokół postaci Cezara, Pompejusza i Katona. W związku z tym Krassus ukazany jest jako postać trzecioplanowa i nieautonomiczna, a jej przywołanie pogłębia indywidualne rysy innych bohaterów (dotyczy to w największym stopniu Pompejusza, którego, podobnie jak Shadi Bartsch, uważam za kluczową postać dzieła) bądź tworzy między nimi nowe powiązania. Za najważniejszy powód wykorzystania wzmianki o triumwirze uznać należy jego związki z tematyką partyjską. W ten sposób można było sięgnąć po atrakcyjny, egzotyczny temat³⁷, a także przywołać koncepcję zemsty za klęskę pod Carrhae, która pojawiła się w propagandzie najpierw Cezara, a potem Augusta i pełniła funkcję zachęty do wojny z Partią. Dobór przywołującej temat zemsty leksyki świadczy o przyjęciu przez Lukana takiego rozumienia postaci poległego triumwira³⁸. W tym kontekście Krassus stał się symbolem niezrealizowanego w owym czasie planu wojny zewnętrznej³⁹ i jego przykład świetnie nadawał się do wykorzystania w charakterze retorycznego *exemplum* w agonii Pompejusza i Lentulusa w księdze VIII. Poeta wspominał nie tylko wyprawę wschodnią triumwira, lecz także wcześniejsze wydarzenia z jego życia: zwycięstwo nad Spartakusem (ks. II, w. 554), długoletnie powstrzymywanie napięć między pozostałymi triumwi-

³⁶ H. SZELEST: *Crassus...*, s. 115—116.

³⁷ Słusznie zauważa M.Y. Myers, że Lukan w swoim eposie operuje odwołaniami do bardzo szerokiego kręgu geograficznego (Hiszpania, Afryka, Egipt, Partia, nie mówiąc już o obszarach potraktowanych marginalnie), wykorzystując ich egzotyzm. M.Y. MYERS: *Lucan's Poetic Geography...*, s. 410.

³⁸ Por. „*Umbra inulta*” (ks. I, w. 11); „*aut me Fortuna necesse est / Vindicet aut Crassos*” (ks. VIII, w. 326—327); „*arma / Crassorum vindicta*” (ks. VIII, w. 421—422); „*ultorem cinerum nudae umbrae*” (ks. VIII, w. 434).

³⁹ W silnym związku z taką symboliką postaci Krassusa pozostaje oczywiście negatywny obraz Partów traktowanych przez Lukana głównie jako winnych bolesnej klęski pod Carrhae, a przez to jako *sui generis* wrogów narodowych. Najpełniej ta krytyka daje o sobie znać w przemowie Lentulusa (ks. VIII, w. 331—453). W tym obrazie dostrzec można echo rzymskiej propagandy, która wywarła wpływ także na poezję augustowską, choć niemal na pewno nie operowała jeszcze na taką skalę tematami partyjskimi w 48 roku p.n.e. Lukan nie proponuje w opisie Partów wątków nowych, za to chętnie operuje już funkcjonującymi zarzutami o okrucieństwo, barbarzyństwo i rozwiązłe obyczaje, wśród których jako jedyny element pozytywny wyróżniają się podkreślane wielokrotnie w eposie umiejętności wojenne. Nie korzysta jednak poeta z żadnych prób ukazania bardziej lub mniej istotnych sukcesów rzymskich w relacjach z Partami (zwycięstwa Wentydiusza Bassusa, odzyskanie sztandarów przez Augusta czy korzystne negocjacje dyplomatyczne za cesarzy dynastii julijsko-klaudyjskiej), co prawdopodobnie można wiązać z jego negatywnym stosunkiem do pryncypatu Nerona oraz z krytyczną oceną zawartego w 63 roku traktatu w Randei, który *de facto* oddawał Arsakidom kontrolę nad Armenią.

rami (ks. I, w. 98—108) oraz odstrasżający przykład lekceważenia władzy trybunskiej (ks. III, s. 123—129). Postać Krassusa silnie powiązana jest również z Pompejuszem: jego śmierć pod Carrhae może być uznana za prefigurację śmierci Magnusa nad Nilem, a brak sukcesu w podporządkowaniu Partów znajduje paralelę w niemożności utrzymania dotychczasowego ustroju Republiki. Postać Kornelii, żony najpierw Krassusa Młodszego, a potem Pompejusza, dodatkowo to powiązanie umacnia, dodając mu także elegijnego kolorytu⁴⁰.

Lukan nie nawiązuje natomiast do przypisywanych często Krassusowi wad, takich jak *hybris*, chciwość, żądza władzy czy brak kompetencji militarnych, które w opinii choćby Cycerona (*De fin.* III 75) doprowadziły go do klęski. Raz tylko aluzyjnie łączy Krassusa z Aleksandrem. Brak dokładniejszego potraktowania tematu wielkich ambicji triumwira wynika na pewno częściowo z zasadniczo pozytywnego stosunku poety do kwestii rzymskiej ekspansji na Wschodzie: skoro Rzym powinien swe siły skierować przeciw Partom, nie sposób krytykować Krassusa za to, że taką próbę podjął. Chciwość natomiast — inaczej niż choćby u Salustiusza — nie stanowi u Lukana tak istotnego czynnika popychającego Rzym do upadku, toteż ta cecha triumwira nie jest akcentowana, zwłaszcza że w przypadku wyprawy partyjskiej żądzę łupów należałoby chyba traktować jako dodatek do chwalebnych z perspektywy Republiki wschodnich podbojów.

Lukan pomija również milczeniem znaczące sukcesy polityczne Krassusa (dwa konsulaty i cenzura), jego wielki majątek, umiejętność konsekwentnego dążenia do celu⁴¹. Z utworu wyłania się raczej obraz człowieka pasywnego, który sam nie jest zdolny do działania, a tylko powstrzymuje działania innych. Największy wpływ na posunięcia innych bohaterów ma natomiast — paradoksalnie — jego śmierć. Klęska pod Carrhae zdominowała spojrzenie Lukana na postać Krassusa i sprawiła, że inne elementy biografii tego polityka zostały w *Farsalii* zmarginalizowane⁴². Tak samo jednak był triumwir ukazywany przez poetów augustowskich, dla których znaczenie miała tak naprawdę tylko jego klęska pod Carrhae. Wydaje się więc, że Lukan przyswoił sobie (być może mimowolnie) hasła propagandy z czasów pierwszego princepsa. Wezwania do zemsty za śmierć Krassusa służyły wykreowaniu takiej wizji dziejów schyłku Republiki oraz relacji rzymsko-partyjskich, która najbardziej odpowiadałaby potrzebom Augusta i służyła umocnieniu jego pozycji w państwie.

⁴⁰ N. BERNSTEIN: *The Dead and their Ghosts...*, s. 272.

⁴¹ Myślę, że wynika to częściowo z widocznej zwłaszcza w odniesieniu do postaci Pompejusza tendencji poety, by dawne sukcesy (Krassus i Pompejusz — w przeciwieństwie do Cezara — największe osiągnięcia mieli już dawno za sobą) ukazywać jako wyraźnie mniej istotne i nieaktualne. Z perspektywy wojny domowej urzędy sprawowane niegdyś przez Krassusa nie miały już znaczenia.

⁴² Wypada też zaznaczyć, że w okresie wojny o Armenię za Nerona aktualność problematyki partyjskiej, a zatem i wschodniej wyprawy Krassusa, była jeszcze większa. Partowie w *Farsalii* mogli posłużyć Lukanowi właśnie do zabrania głosu w sprawach bieżącej polityki wschodniej. J. NABEL: *Lucan's Parthians in Nero's Rome*. „Classical Philology” 2019, 114, s. 604—625.

Jeśli stało się tak mimo „programowej” niechęci Lukana do pryncypatu, świadczyć to może tylko o trwałości i skuteczności augustowskiej propagandy:

Bibliografia

- AHL F.: *Lucan. An Introduction*. Ithaca—London 1976.
- ALBRECHT M. VON: *A History of Roman Literature. From Livius Andronicus to Boethius*. Vol. 2. Leiden—New York—Köln 1997.
- ARNAUD P.: *Frontière et manipulation géographique: Lucain, les Parthes et les Antipodes*. W: *La Frontière. Séminaire de recherche sous la direction d'Yves Roman*. Lyon 1993, s. 45—56.
- BABNIS T.: *Augustan Poets on the Roman-Parthian Treaty of 20 BC*. „Classica Cracoviensia” 2017, 20, s. 5—43.
- BARTSCH S.: *Ideology in Cold Blood. A Reading of Lucan's Civil War*. Cambridge—London 1997.
- BERNSTEIN N.: *The Dead and Their Ghosts in the Bellum Civile. Lucan's Visions of History*. W: *Brill's Companion to Lucan*. Ed. P. Asso. Leiden—Boston 2011, s. 257—279.
- Brill's Companion to Lucan*. Ed. P. Asso. Leiden—Boston 2011.
- BRUÈRE R.T.: *Lucan's Cornelia*. „Classical Philology” 1951, 46, 4, s. 221—236.
- CASTON R.R.: *Lucan's Elegiac Moments*. W: *Brill's Companion to Lucan*. Ed. P. Asso. Leiden—Boston 2011, s. 133—152.
- HILLMAN T.P.: *Pompeius ad Parthos?* „Klio” 1996, 78, 2, s. 380—399.
- JOHNSON W.R.: *Momentary Monsters. Lucan and His Heroes*. Ithaca—New York—London 1987.
- KÜHNEN A.: *Die „imitatio Alexandri“ in der römischen Politik*. 1. Jh. v. Chr.— 3. Jh. n. Chr. Münster 2008.
- LEROUGE Ch.: *L'image des Parthes dans le monde gréco-romain. Du début du Ier siècle av. J.-C. jusqu'à la fin du Haut-Empire romain*. Stuttgart 2007.
- MCCUNE B.C.: *Lucan's Militia Amoris: Elegiac Expectations in the Bellum Civile*. „The Classical Journal” 2013—2014, 109, 2, s. 171—198.
- MYERS M.Y.: *Lucan's Poetic Geography. Center and Periphery in Civil War Epic*. W: *Brill's Companion to Lucan*. Ed. P. Asso. Leiden—Boston 2011, s. 399—415.
- NABEL J.: *Lucan's Parthians in Nero's Rome*. „Classical Philology” 2019, 114, s. 604—625.
- NUTTING H.C.: *The Hero of the Pharsalia*. „The American Journal of Philology” 1932, 53, 1, s. 41—52.
- OVERTOOM N.L.: *The Parthian Rival and Rome's Failure in the East: Roman Propaganda and the Stain of Crassus*. „Acta Antiqua Hungariensia” 2017, 57, s. 1—21.
- POGORZELSKI R.: *Orbis Romanus. Lucan and the Limits of the Roman World*. „Transactions of the American Philological Association” 2011, 141, 1, s. 143—170.
- PYPLACZ J.: *Famae petitor. Lucan's Portrayal of Pompey*. „Symbolae Philologorum Posnaniensium” 2014, 24, 2, s. 97—118.
- RAWSON E.: *Crassorum funera*. „Latomus” 1982, 41, 3, s. 540—549.
- REED J.D.: *The “Bellum Civile” as a Roman Epic*. W: *Brill's Companion to Lucan*. Ed. P. Asso. Leiden—Boston 2011, s. 21—31.
- SEAGER R.: *Neu sinas Medos equitare inultos. Horace, the Parthians and Augustan Foreign Policy*. „Athaeneum” 1980, 58, s. 103—118.
- SONNABEND H.: *Fremdenbild und Politik: Vorstellungen der Römer von Ägypten und dem Partherreich in der späten Republik und frühen Kaiserzeit*. Frankfurt am Main—Bern—New York 1986.

SZELEST H.: *Crassus in Lucans „Pharsalia”*. „Eos” 1979, 67, s. 111—116.

TRACY J.: *Lucan’s Egyptian Civil War*. Cambridge 2014.

TRAINA G.: *La resa di Roma 9 giugno 53 a.C., battaglia a Carre*. Roma—Bari 2010.

Tomasz Babnis

Crassorum umbrae
The memory of Marcus Licinius Crassus in Lucan’s *Pharsalia*

Summary

Marcus Licinius Crassus is hardly one of the main characters in Lucan’s *Pharsalia*. However, it is him whom the poet mentions first by name in his work. A dozen or so references to the triumvir himself and his son Publius (particularly frequent in Book VIII of the poem) render an image that is fairly consistent. It contains, most importantly, the Parthian expedition and the death of Crassus in the Battle of Carrhae (53 BC). Thereafter Crassus became the symbol of external war set against civil war which Lucan castigates. Lucan also utilises the political idea of revenge for Crassus. This idea was created at the end of the Republican Age and therefore Augustan poets reached out for it frequently. References to the fallen Crassus shed light on other characters of *Pharsalia*, such as Pompeius, Lentulus, and Cornelia. Thereby, although not being an autonomous character, Crassus plays his modest part in the structure of Lucan’s epic.

Key words: Marcus Licinius Crassus, Lucan, *Pharsalia*, Latin epic